

הרב ישראל ראזענבערג
בית מדרש גבוה, לייקווד ניו ג'רזי

מצות תכלת בחובת חינוך ושאר חייבי דרבנן

חיוב תכלת בבגד המחויב בציצית מדרבנן

איתא בגמרא (מנחות לט:):

דאמר רב נחמן: השיראין פטורין מן הציצית. איתיביה רבא לרב נחמן: השיראין והכלך והסריקין כולן חייבין בציצית. – מדרבנן. אי הכי, אימא סיפא: וכולן צמר ופשתים פטורין בהן; אי אמרת בשלמא דאורייתא היינו דמישתרו בהו כלאים, אלא אי אמרת דרבנן היכי מישתרי בהו כלאים? אימא או צמר או פשתים...

והעיר ידידי האברך החשוב ר' יהושע חיים גוביץ שליט"א, דמפשטות הגמרא עולה שבגד המחויב רק מדרבנן פטור מחובת תכלת, דהא כשמטיל פשתן בבגד המחויב מדרבנן אי אפשר להטיל תכלת. ויש סברא לזה, דמשום שהתכלת ביוקר מאוד לא חייבו חכמים ולא תיקנו כעין דאורייתא בזה. אך יש לדחות ולעשות אוקימתא שדברי הגמרא "או פשתים" הוא במקום שאין לו תכלת.

דעת העיטור והגאונים

ומצינו מפורש כדרך הראשון, שפירוש הגמרא הוא שאין חיוב תכלת בבגד המחויב רק מדרבנן, בתוך אריכות דברי בעל העיטור שהובאו ברא"ש (הל' ציצית אות יז), וז"ל: "והא דאמר בשיראים או צמר או פשתים, רב נחמן דסבירא ליה דשיראין דרבנן הוא דמתרין הכי, ומשום הכי מיפטרי בכל דהו, אבל טלית דאורייתא לא מיפטרי בלא תכלת או צמר לבן במקומו". והארכת בספרי תולעת יעקב בדבריו ובדברי ראשונים נוספים שסבירא להו כוותיה.

ועיין בארצות החיים (ארץ יהודה סוף ס"ק ב והמאיר לארץ סוף ס"ק כה) שדעת הרבה גאונים כשיטת העיטור.

ועיין בב"ח (סי' ט ס"ק ה) שהעתיק אריכות דברי העיטור, וכתב עליו שהוא טעם נכון וחשש לדבריו לדינא, וכן עיין במגן גבורים (סי' יג אות ג).

דעת תוספות

גם מתוספות משמע כשיטת העיטור בזה, דהנה דברי הגמרא הנ"ל קאי על האמור קודם לכן ששיטת רב יהודה ששאר בגדים מחויבים מדאורייתא: ת"ש דאמר רחבה אמר רב יהודה חוטי צמר פוטרין בשל פשתן ושל פשתן פוטרין בשל צמר, חוטי צמר ופשתים פוטרין בכל מקום ואפילו בשיראין. ופליגא דרב נחמן, דאמר רב נחמן השיראין...

ועל זה כתבו בתוספות: "ופליגא דרב נחמן – הוה מצי למימר דמדרבנן הוא (-דהיינו שאין רב נחמן פליג על שיטת רב יהודה, רק נאמר בדברי רב יהודה כמו שאמרו להלן בכוונת הברייתא שהחויב מדרבנן) אלא משום שהאמוראים יש להם לבאר דבריהם יותר (- ולכן א"א לאוקים דבריו כנ"ל)". וצריך עיון, הא רב יהודה קאי כשיש תכלת דהא קאמר שצמר ופשתים פוטרין למין האחר, ואף על פי כן אמרו תוספות שסוף המימרא יכול להיות שמטיל פשתים בבגד המחויב מדרבנן. ודוחק גדול לאמר שסוף המימרא קאי כשאין לו תכלת. ועל כרחק סבירא להו לתוספות כשיטת העיטור הנ"ל – כן הוכיח החזו"א (סי' ג אות כד), ולקמן נדון ביתר דבריו שם.

ועיין בדברי הרמב"ן (מלחמות ה', שבת יב. בדפי הרי"ף) והנשיא רבינו ברוך (תמים דעים תשו' רכד), שגם הם כתבו כדרך הזה, אך יש להאריך אם אכן יש מדבריהם ראייה לכאן, וכעת לקצר באתי.

דעת הבית יוסף

והאברך הנ"ל הביא מספר שבילי דוד להרב דוד יהודה ליב זילברשטיין (או"ח סי' יא אות ג) שנקט בהדיא כדברי העיטור, וז"ל: "ובענין כלאים בציצית עיין בבית יוסף (סי' יא הל' יד ד"ה ולכאו' נראה, סוף דף מו מטור מש"ד) כתב שני פרושים להרמב"ם, הפי' האחד דאפי' בזמן דאיכא תכלת לא התיר כלאים בחוטי לבן, והקשה על זה דאם כן היכי כתב בשאר מינים או צמר או פשתים, ואם מיירי בזמן דאיכא תכלת על כרחק צריך צמר לתכלת והאיך אפשר כלאים בדרבנן.

ונלע"ד דזה לא קשיא מידי דגם במנחות דף ל"ט מסיק למאן דאמר דרבנן או צמר או פשתים, ובזמניהם היה תכלת, אם כן בדרבנן סגי בכל דהוא, וכן כתב בעל העיטור לדעתו שהביא הרא"ש עב"י בסי' ט"ז.

וכן בספר חסדי דוד להרב דוד סג"ל צימעטבוים (או"ח סי' ט עמ' 78) תמה על הבית יוסף הנ"ל מהגמ' דנן וכתב "ובברייתא הוא בודאי דוחק לאוקמי דאיירי כשאין לו תכלת וכמובן", ועי"ש דרך חדש בביאור הגמ'.

והנה מדברי הבית יוסף הנ"ל, שהקשה על הרמב"ם היאך כתב להטיל רק פשתן בבגד שמחויב מדרבנן, מבואר שפליג על השבילי דוד, וכן הוא בכסף משנה (הל' ציצית פ"ג ה"ו): "ועוד שמאחר שהוא סובר שטלית של שאר מינין פטורה מציצית מן התורה, היאך מתיר לעשות לבן שלהם של פשתן, שהרי כשיטיל בה תכלת נמצא כלאים שלא במקום מצוה! לכך נראה לי דבמטיל לבן לבדו מיירי, ובהכי הוא דקאמר...". עי"ש.

דברי החזון איש

וכן הראה לי ידידי האברך החשוב מרדכי ווארמן שליט"א שכן כתב בהדיא בקרן אורה על גמרא הנ"ל מנחות (לט:). והביא כן גם מהחזון איש (סי' ג' אות כד) שכתב כן בהדיא, וז"ל:

אימא או צמר או פשתים. יש לעי' אכתי איך יהיב פשתן ותכלת בשיראים הא הוי כלאים. וע"כ צ"ל דאיירי בליכא תכלת ועושה כל ד' חוטין מפשתן או מצמר. ובתו' (- ד"ה ורב נחמן) כתבו דפירשו כן (- שכוונת הברייתא "או צמא או פשתים") מפני הדחק, והיינו דהתנא נקיט מלתי' תמיד בעושה מצותו כרגיל [ואם הוא במקרה דרכו לפרשן], ועל דרך הרגיל הרי אינו רשאי להטיל פשתן בשיראים כיון דצריך להטיל תכלת. וש"מ דשאר מינין דאוריתא. ובתו' ד"ה ופליגא כתבו דהא דלא מפרשינן מלתא דרב יהודה גם כן מדרבנן, דאמורא דרכו לפרש. וצ"ע דהא ר"י איירי בהדיא בזמן דמטיל תכלת, כדאמר חוט של צמר פוטר בשל פשתן כו', ואם כן איך יפטר בשל פשתן בזמן דאיכא תכלת אם שאר

מינין דרבנן [שו"ר ברא"ש סי' י"ז כתב בשם בעה"ע דאי שאר מינין דרבנן לא חייבום כלל בתכלת רק במינים].

הרי בתחילת דבריו בהדיא כבית יוסף וקרן אורה. אבל לכאורה דברי החזו"א אינם מובנים, דנמצא דברי התוספות הסמוכין זה לזה סותרים, דמד"ה פליגא יוצא שאין צריך חוטי תכלת בבגד המחויב מדרבנן, ומד"ה ורב נחמן יוצא שצריך, וייתכן שעל דרך זה הוא באמת כוונת החזו"א בכל דבריו הנ"ל, שלפי ההנחה שצריך תכלת בבגד דרבנן צ"ע כוונת התוספות שגם ברב נחמן היתה הגמרא יכולה לומר שצמר ופשתים הכוונה או צמר או פשתים. וכששוב מצא בעיטור שבגד המחויב דרבנן פטור מתכלת, אתי שפיר דברי התוספות.

אך לפי זה צריך עיון מה שכתב החזו"א בתחילת דבריו "ובתו" כתבו דפירשו כן מפני הדחק, והיינו דהתנא נקיט מלתי' תמיד בעושה מצותו כרגיל [ואם הוא במקרה דרכו לפרשן]...", ואם כן היאך מתאים זאת לתוספות הנ"ל שבדרבנן אינו מחויב.

וביותר צריך עיון, דבאמת לא מובן ההכרח לפירוש החזו"א הנ"ל בכוונת התוספות, ונעתיק דברי הגמרא והתוספות שעליו שהביא החזו"א. על דברי הגמרא המובאים בתחילת דברינו "אימא או צמר או פשתים", מוסיפה הסוגיה:

הכי נמי מסתברא, דקתני סיפא הן במינן פוטרין שלא במינן אין פוטרין. אי אמרת בשלמא דרבנן היינו דמיפטרו במינן, אלא אי אמרת דאורייתא צמר ופשתים הוא דפטר. אי משום הא לא איריא, כדרבא, דרבא רמי כתיב הכנף מין כנף וכתוב צמר ופשתים, הא כיצד, צמר ופשתים פוטרין בין במינן בין שלא במינן שאר מינין במינן פוטרין שלא במינן אין פוטרין. ורב נחמן כדתנא דבי רבי ישמעאל, דתנא דבי רבי ישמעאל הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהן צמר ופשתים אף כל צמר ופשתים.

ובתוספות ד"ה ורב נחמן דאמר כתנא דבי רבי ישמעאל הקשו: "תימה הא שפיר שני מדרבנן", והיינו למה הצריכה הגמרא להביא ראיה לרב נחמן מתנא דבי ר"י הא שפיר תירוץ הקושיא מהברייתא עליו דנימא "או צמר או פשתים". ועל זה תירצו בתוספות: "ויש לומר דלא מסתבר ליה למימר הכי אלא מכח הכי נמי מסתברא, וכי דחי ליה צריך למצוא תנא".

והנה תוספות לא ביארו כוונתם למה לא מסתבר וכנראה שנקטו שהוא דבר פשוט, ולכאורה אם כוונתם כדברי החזו"א למה סתמו דבריהם? דהא החזו"א לא כתב ביאור שלו רק אחר הוכחה לפרש כן, דפשטות הגמרא לא משמע הכי, וכן באמת סבירא להו להרבה ראשונים שכוונת הגמרא כפשוטו, והיאך יכתוב תוספות "לא מסתבר ליה למימר הכי" כאילו מדבר בעד האי רגילות ממש כדבר ידוע לכול, וזהו תימא.

ולכאורה יש ביאור פשוט לדברי התוספות, שלא מסתבר לאוקים הברייתא "וכולן צמר ופשתים פוטרין בהן" ב"אימא או צמר או פשתים", אי לאו שיש לנו ראיה שיש מאן דאמר ששאר בגדים מחויבים מדרבנן. והגמרא הקשתה מ"וכולן" על רב נחמן משום שפשטות כוונת הברייתא שמותר להטיל שניהם ביחד בשאר בגדים, ורב נחמן תירצו לשיטתו, אך יותר ניחא ליה להגמרא להשאיר הברייתא כפשטות משמעו שיוצא ממנו שלשאר בגדים יש חיוב מדאורייתא, אם לא שיש תנא שסבירא ליה שלשאר בגדים החיוב מדרבנן, שאז בהכרח יש לפרש הברייתא כנ"ל לתנא זה.

ולפירוש זה לא קשה מה שנתקשינו בדברי החזו"א למה היה פשוט כל כך לתוספות ביאור הגמרא עד שלא נזקקו לפרש דבר סתום שלא נתבאר בשום מקום ולדבר עליו כאילו הוא דבר ידוע, דהא לפירוש זה הרי זהו עצם דברי הגמרא שדחקה לאוקים הברייתא כרב נחמן, ופשוט. וכן לפי זה אין סתירה כלל בין שני ד"ה הללו בתוספות הסמוכין לאהדדי, ולכן צריך עיון מה דחק החזו"א לפרש כנ"ל. ונראה שהחזו"א לא כתב לפרש תוספות הנ"ל אלא לפי ההנחה שהקדים שלעולם צריך חוטי תכלת, ולפי זה יש לומר כן גם בכוונת התוספות, אבל לא שמוכרח כן בכוונת התוספות, ולאחר שמצא דברי העיטור בוודאי לא יפרש דברי התוספות כן.

היוצא מכל זה למסקנה, ששיטת התוספות כשיטת העיטור, שבבגד המחויב דרבנן – אין חיוב להטיל בה תכלת.

חובת חינוך במצות תכלת

ואחר שנתבאר בעזה"ת שיש כמה שיטות בראשונים ואחרונים שכתבו שבבגד המחויב בציצית רק מדרבנן אין חיוב להטיל תכלת, יש לנו להתבונן האם חייבו חז"ל לחנך במצות ציצית בחוטי תכלת.

זמן חובת חינוך במצות ציצית

איתא בגמ' (ערכין ב:) "קטן היודע להתעטף חייב בציצית".
 ובעניין זמן חיוב חינוך למצות ציצית, עיין ברמב"ם שכתב בהל' ציצית פ"ג ה"א "קטן המתהלך לבדו בשוק ואינו צריך אחר לשומרו ולילך עמו", וכתב החינוך (מצוה שפו) על דבריו "ולפי הדומה שזמן זה הוא כבר שית כבר שבע", והרדב"ז (ח"ו סי' ב' אלפים קו) כתב דהיינו בר חמש שנים, ובספר מור וקציעה (סי' יז) איתא שיש חיוב חינוך מבר ה' בר ו', ועיין בב"ח ועו"ת שנראה מדבריהם שזמן חיוב חינוך ציצית הוא מבן שש ושבע, וכמותם נראה שנוטה דעת ארצות החיים (סי' טז הל' א' ומאיר לארץ אות ז), וכן הוא בתשו' לב חיים (או"ח סי' קא הובא בספר חיי משה), וכן הוא בסידור של השו"ע הרב שחייב חינוך ציצית מבן ו', וכן נראה שהוא שיטת המ"ב והפמ"ג, שבביה"ל (סי' טז ד"ה ואז) כתב: "ולענין ארבע כנפות של קטן שהגיע לחינוך, שחייב אביו להטיל בו ציצית... ואם בר שית הוא משערין בראשו ורובו שלו, וחייב אביו מדרבנן להטיל בו ציצית פמ"ג במ"ז (סי' טז)", (ומה שכתב הטור בן ט' כוונתו על שיעור טלית בלבד).
 והמהריק"ש בשו"ת אהלי יעקב (סי' פו) כתב דהיינו בן ט' שנים, ועיין במג"א (סי' טז ס"ק א) שחיוב חינוך בציצית הוא בבן ט', וכן כתב שו"ע הרב, וז"ל: "קטן שהגיע לכלל חינוך מצות ציצית דהיינו שהוא בן ט' שנים שאז הוא מתהלך לבדו בשוק וטליתו עליו וא"צ לשמור טליתו שלא יאבד ממנו".
 ובחיי אדם (כלל סו הלכה ב) איתא שזמן החיוב הוא כשיודע להתעטף, ובבן איש חי (פר' לך לך) הביא מחלוקת אי כבן ו' וז' או כבן ט'.

היוצא מזה, שדעת הרבה פוסקים שמבן שש כבר חייב בחינוך מצות ציצית ושנראה שכן שיטת המ"ב.
 והנה יש קטנים אשר מקלקלים ציציותיהם, וייתכן שזהו בכלל אינו יודע להתעטף, לפי הגדרת הרמב"ם הנ"ל שהגדיר היודע להתעטף במי שאינו מאבד טליתו, וממילא פטור מחינוך.

האם חייב לקנות בגד לחנך בניו למצות ציצית?

ז"ל הב"ח (סי' יז):

ברייטא סוף פרק לולב הגזול: קטן היודע לנענע חייב בלולב, להתעטף חייב בציצית, לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין. פירוש חייב בלולב לחנכו וכן חייב בציצית לחנכו, אבל אביו אינו חייב ליקח לו לא לולב ולא מלבוש בת ארבע כנפות, שאפילו הוא עצמו אין חייב לקנות טלית בת ארבע כנפות, כמו שכתוב בסמוך סימן י"ט וסימן כ"ד, כל שכן לולב דדמיו יקרים, אלא אלולב שקונין הקהל בשותפות מברך הוא והקטן. אבל תפילין שאין דמיו יקרים צריך לקנות לעצמו, וכן צריך לקנות לקטן לחנכו. ורבינו שכתב כאן דצריך לקנות לקטן ציצית לחנכו הוא לפי שעכשיו הוזהרו הכל לקנות לעצמן כדלקמן בסימן כ"ד, לפיכך צריך לקנות גם לקטן לחנכו כמו לעצמו, דכל חנוך לקטן הוא שיהא רגיל מקטנותו לקיים המצות כאשר רואה באביו. שוב ראיתי כתוב במרדכי סוף פרק לולב הגזול (סי' תשסג) שכתב על שם הירושלמי וזה לשונו: יודע להתעטף בציצית אביו לוקח לו טלית לא סוף דבר להתעטף אלא להשליך שני כנפות לאחריו ושני כנפות לפניו ואוחז בציצית כשורה בשעת קריאת שמע. ולפי הירושלמי כתב רבינו: אביו צריך ליקח לו ציצית.

ועל דברי המחבר "קטן היודע להתעטף אביו צריך ליקח לו ציצית לחנכו" (סי' יז סע' ג), כתב המגן אברהם: "פירוש ליקח לו טלית (ב"ח מרדכי) וערס"י כ"ד

דאינה חובה כל כך", ומשמע שלמד בדברי הב"ח עצמו שאינו חובה כל כך (הגם שהב"ח עצמו הביא מסי' כד לחלק, ואף על פי כן סיים דכמו שהאבות מחמירים כמו כן יש לחנך הבנים להחמיר). ועיין במחצית השקל שזהו מצד היושר והטוב ולא מצד הדין, וכן איתא בפרי מגדים ולבושי שרד שאינו חובה רק טוב ונכון, וכן נראה שסבירא ליה להמור וקציעה במסקנת דבריו, וכן בערוך השלחן (סי' יז סע' ה) כתב: "והדבר תמוה הא גם הוא בעצמו אינו חייב ליקח טלית ואיך נחמיר על חינוך בנו יותר ממנו? ואני לא מצאתי זה בירושלמי שם כלל אלא כלשון הש"ס שלנו שחייב בציצית כלומר אם לובש בגד בת ד' כנפות, וצ"ע", וכן כתב בתשו' שמן רוקח (ח"ג סי' כה) ושם בשם הגהות מהרלנ"ח.

ובאמת כבר קדמו לכולם בתוספות הובא בשיטה מקובצת (ערכין ב: עי"ש ודוק), ובספר המכתם (ערכין ב: הובא בקש"ק שם), ורבינו יהונתן (ספ"ג דסוכה הובא בספר חינוך ישראל), עי"ש בדבריהם.

ובזה אני מתקשה מאוד בדברי המ"ב, שכתב: "ליקח לו בגד של ד' כנפות ולהטיל בו ציצית ולחנכו במצות", וכתב בשער הציון "ב"ח וארצות החיים (מאיר לארץ אות כג) בשם תוספות" והשמיט כליל כל דברי הפוסקים הנ"ל. ונראה שלכן ציין לתוספות שהוא ראשון כדי להכריע, אך עי' בשמן רוקח שם שדן בדברי תוספות אלו (ויש להביא ראיה לדבריו מהשיטה מקובצת שכתב שהציצית דבר מועט וזה ודאי לא שייך על הבגד לכאורה). אך הדבר תמוה להביא ראיה מתוספות, דהא תוספות קאי על הגמרא ובזמנם היה הדרך ללבוש בגד בן ד' כנפות, מה שאין כן בזמננו, וכמו שציין המגן אברהם לסי' כד. ובספר המכתם ורבינו יהונתן כתבו כן אפילו ביחס לזמן הגמרא.

ובאמת אין זה נוגע כל כך, כי כנ"ל כבר מנהג ישראל לקנות בגד עם ציצית לקטנים לחנכם במצוה, וודאי שאין לשנות שום דבר בזה. אך מה שבאמת הוא נוגע, ושנראה מזה עוד שלהלכה לא נקטינן כארצות החיים רק ככל פוסקים הנ"ל, הוא ממה שהמנהג לא להקפיד כלל על שיעור הבגד לקטן, ועיין בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג סי' נב אות ב) שדן בזה באריכות, ועי"ש שהיסוד משום שבאמת אין חייב להתלבש בבגד בן ד' כנפות עי"ש, ועיין גם באורחות רבינו (הובא בחינוך ישראל) שבחינוך קטנים אין מדקדקים בשיעור שיהיה מדויק כל

כך, ובפשוטו טעמו של דבר כנ"ל דהא בכלל אין חייב לקנות בגד בן ד' כנפות, ורק משום העניינים שבו החמירו ולא מעיקרא דדינה (ובתשובות שבט הלוי ח"ג סי' ו' החמיר לחנך בבגד המחויב מעיקרא דדינה, וכן בשו"ת אגרות משה כתב שהמדקדקים ידקדקו בזה גם כן).

ולפי מה שאין מדקדקים בשיעור הבגד טען ידידי הרב ישראל ברוך טוורסקי שליט"א שאין צריך לקשור בו תכלת, דהא בכלל אין חייב להטיל ציצית בבגד כזה, אך עין' בערוך השלחן סי' טז סע' ה.

האם יש חובת חינוך במצות תכלת?

והעיקר מה שרצייתי לדון בזה העניין הוא האם בכלל יש חיוב חינוך במצות תכלת (אפילו על בגד שיש בו שיעור הראוי לחייב ציצית, ואפילו בקטן שהגיע לחינוך לכולי עלמא). והסיבה לצדד שאין לחייב חינוך במצות תכלת, הוא על פי מה שנתבאר לעיל מכמה ראשונים ואחרונים שבגד המחויב רק מדרבנן לא חייבו אותו רבנן בחוטי תכלת. ולכאורה סיבת הדבר הוא מפני יקרות התכלת כמו שאמרו חז"ל (מנחות מג.) "לפיכך דמיו יקרים", וכוונתם כלשון המר"ם (בבא מציעא סא:): "שדמיו יקרים בתכלית היוקר", והיה תכלת מהמצוות היקרות ביותר, ואולי המצוה היקרה ביותר מכל מצוות התורה, וברבינו יונתן ובריטב"א (ב"מ שם) מבואר שהיו דמיהן כל כך שמי שהיה לובשו היה זה אות על חסידותו, ולכן לא חייבו חז"ל הטלת תכלת בבגד המחויב בציצית רק מדבריהם ופטרואה בציצית כל דהוא, שלא כהכלל כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון.

ולפי זה היה נראה שגם במצות חינוך שהוא רק מדבריהם לא אטריחוהו בכל כך ממון לחנך בזה, ודי במה שיתרגלו בחוטי לבן. ויש להוסיף עוד סברא שבאמת אין הדבר ברור שיבוא לידי חיוב כשיגדל מפני יקרות הדבר, ואפילו מהגדולים רבים לא היו לובשים תכלת מחמת יוקרו, ויש לומר שלכן לא חייבו חז"ל חינוך בזה. וכל זה אפילו בעשיר וחסיד שלובש תכלת בעצמו, אבל מי שנפטר מחמת שאין לו די ממון בוודאי לא יהיה חייב לחנך בנו בזה.

וכשדיברתי בעניין זה עם ידידי הרב שלמה יהודה ווייסבארד שליט"א הביא ראיה לדבר, דהנה בגמרא בערכין (ב:): איתא: "קטן היודע לנענע חייב בלולב...

קטן היודע להתעטף חייב בציצית... קטן היודע לשמור תפליו אביו לוקח לו תפלין, וכתבו שם התוספות (ד"ה אביו): "וגבי ציצית לא נקט לישנא לוקח דמסתמא טלית יש לו, וגבי לולב נמי יכול לצאת בלולבו של אביו. אי נמי משום דתפלין דמיהן יקרים שייך בהו לקיחה", ובשיטה מקובצת בשם תוספות ותוספות הרא"ש כתב: "ובשביל חוטי הציצית שהוא דבר מועט לא שייך לומר לקיחה", ולכאורה תמוה היאך שייך לומר דאין דמיהן יקרים והוא דבר מועט על דבר שאמרו חז"ל "לפיכך דמיו יקרים" והיה מהמצוות היקרות ביותר. ומוכח מזה שהיה פשיטא ליה לתוספות שאין חיוב חינוך על חוטי תכלת, וכל דברי חז"ל לחייב אביו של קטן נוגע רק לחוטי לבן.

וכן יש להוכיח מהתירוץ האחר שם בשיטה מקובצת, שכתב: "משום דתפלין מעשה אומן הן אבל לולב מצוי הוא... וכן ציצית כבר יש לו הטלית, דאם אין טלית אין חייב בציצית...". ועיין ברבינו יהונתן סוף הל' ציצית שכתב: "לפי שאין תפלין נמצאין לכל אדם אלא למי שהוא סופר וחכם ובקי, ומשום הכי נקט לשון לקיחה מה שאין כן בציצית ובלולב שיש מי שיש לו לולב מגינתו, וטלית נמי לכל הילדים הנערים עושין להם לכסות מערומיהן ואינן חסרין אלא להטיל להם ציצית ולהכי לא שייך בהו לקיחה". ולכאורה חוץ מן הנקודה שלא שייך לומר על התכלת שלא חסר אלא להטילם כנ"ל שדמיהן יקרים, הא גם תכלת צריך אדם היודע מלאכת צביעה לשים בה הסממנים הנכונים ולקנות מהציידים וכו', ודבר זה שאינו עולה בקלות, וכל שכן שצריך להיות בקי בדינים וכו', ומה שונה תכלת מתפלין לגבי אומנות? אך להנ"ל אתי שפיר, שהיה פשוט להם להראשונים שכל הנידון של הגמרא בחיוב חינוך במצות ציצית הוא רק בחוטי לבן.

וכל זה אתי שפיר לשיטת תוספות שחז"ל לא חייבו תכלת בבגד המחויב רק מדרבנן כמו שנתבאר לעיל בעזה"ת.

אך בשו"ת חקרי לב להגאון ר' יוסף חזן (ח"ד סי' קמה) כתב מפורש מסוגיה דידן שיש חיוב חינוך במצות תכלת, זו לשונו: "מיהו ידעתי... דראיות אלו אינן מכריעות כל כך שיש להשיב עליהם וגם אני לא הבאתים כי אם לסמך לבד, אך את זה נ"ל ראייה גמורה ממ"ש בערכין ד"ב הכל חייבין בציצית לאתויי מאי

לאתי קטן, והרי ציצית אסור ללבוש לקטן מד"ת משום כלאים, ואפ"ה חייבו רבנן חינוך בקטן במצות ציצית, ומסתם משמע שחייבו לקטן כגדול שחייב להניח תכלת בציצית. וכן נראה שהרי אמרו שם [ג:]: הכל חייבים בציצית כהנים ליום ישראליים, דכהנים אצריך ליה דלא נימא כיון דהותר כלאים לגבייהו לא ליחייבו בציצית קמ"ל. הרי נראה דהותר להלביש לקטן ציצית של כלאים מ'הכל' רבינן לקטן ככהן".

אך מה נעשה דנראה מוכח בהדיא מהראשונים הנ"ל שלא כדבריו, ומה שהוכיח כדבריו ממה שאיתא שאף כהנים מחויבים, נראה שסבירא להו להראשונים הנ"ל דאין החיוב לכהנים מדויק ממה שכתוב "הכל", אלא ממה שתיבת כהנים במשנה מיותרת, ולמדה הגמרא שזה בא לומר שהיתה הוה אמינא שכהנים פטורים מן הציצית (אפילו שלא במקום כלאים) וקמ"ל תיבת "כהנים" במשנה שמחויבים, אבל מה שנתרבה קטן הוא מתיבה אחרת לגמרי וזהו "כל", ולא שייך כלל להריבוי של כהנים, וריבוי כהנים לחוד וריבוי קטן לחוד וכל אחד כדינו.

אבל יש לדון בהראיה הנ"ל, דהא מוכח מהראשונים שאפילו בזמן שהיה תכלת מצוי היה התכלת יקר כל כך שהיה יותר מכדי חומש, דהא כתבו שרק חסידים היו לובשים תכלת, ועל כרחק מטעם הנ"ל, וממילא פשוט שלא גרע מצות חינוך משאר מצוות שפטור כשהוא יתר מכדי חומש, ולכן לא שייך לכלול אותו בחיוב חינוך, אבל באמת אם לא היו דמיו יותר מכדי חומש מסתבר כדברי החקרי לב שיש חיוב חינוך במצות תכלת.

אבל אי משום הא, לכאורה היה יותר ניחא לנקוט לשון המתאים גם למצות תכלת ומי שיכול לקיים המצוה בתכלת יקיימה ומי שבשבילו הוא יותר מחומש יקיימה בלבן. והא יש סברא טובה לחלק לומר שחז"ל לא חייבו בזה. ואפילו אם היינו אומרים שאין להביא ראיה מדיוק לשון הגמרא, הא עדיין יש לחקור אם חז"ל חייבו בזה מצות חינוך, ואם כן למה סמכו על הלומד בזה ולא חששו לתקלה שמא לא יטילו תכלת למצות חינוך? ועוד הא חז"ל כאן הורו הוראות מדויקות בענין חובת חינוך ולמה ישמיטו לגמרי דין חשוב מאותו עניין? ולא עוד אלא שהשמטה היא ממה שבמכוון כתבו שינוי לשון! ולכן נראה עיקר כפשטות הגמרא שמעולם לא חייבו חז"ל הטלת תכלת למצות חינוך.

אמנם עדיין יש לדון בזה מצד גדר חובת חינוך, אי היה תקנה מיוחדת לכל מצוה ומצוה לפי גדריה – שלפי זה נראה שמכיוון שלא תיקנו בזמן חז"ל חיוב חינוך על תכלת, שוב אין לחייב בזה, או שמא יש לומר שהיתה תקנה כללית שהאב מחויב לחנך בניו בכל המצוות, וממילא כל מצוה כראוי לה, והגמרא הולכת ומבארת מה ראוי לכל מצוה – ואם כן, בזמנם שלא היה ראוי לחנך במצוות תכלת לא חינוכו בזה, אך אם יהיה זמן מן הזמנים שבו התכלת לא תהיה יקרה כל כך, כמו בזמנינו, יהיה חיוב לחנך בזה.

והנה מקודם יש להעיר, דאם נאמר שאיכא חיוב חינוך יהיה דבר מוזר מאוד. דזה ודאי דלשיטת הנ"ל הפוטרים בגד המחויב בציצית רק מדרבנן מתכלת, שפטור מתכלת אפילו בזמן שתכלת מצוי, שבזה ודאי חסרה גזרה לחייב מדרבנן בחוטי תכלת, וממילא לא שייך שוב להתחייב בזה. ואם כן יהיה תמוה, שבחובת חינוך שהוא מדרבנן שהיה פטור מתכלת כשלא היה מצוי מאותו טעם שבגד המחויב מדרבנן פטור, כשיהיה התכלת מצוי יהיה מחויב בחובת חינוך ולא בבגד המחויב מדרבנן.

אך באמת נראה שאפילו אם חובת חינוך הוא חיוב כללי, עדיין יש סברה חזקה לפטור, דהא לא מסתבר כלל לומר שאף שבעת שגזרו רבנן לחייב כלל ישראל במצוות חינוך לא היה חיוב על שום אדם לחנך בניו בתכלת, שוב בדורות המאוחרים כשנעשה מצוי יהיה עליהם חיוב. שמכיון שבעת קביעת הגזרה לא היה מצוי להתחייב בזה, מסתבר לומר שלא חל שם גזרה על זה, ופטור לגמרי מחובת חינוך בזה.

ויש לדון בזה אם נאמר שחובת חינוך הוא מדברי קבלה מ'חנוך לנער על פי דרכו'. ועוד יש לדון בזה, אך נקצר.

חינוך בתכלת פסול

ולשיטת החקרי לב יש לעיין אם מותר לחנך בחוט תכלת הפסול לציצית מאיזה טעם שיהיה. ולכאורה מעיקרא דדינה יש מקום גדול להקל דהא ידוע דישראל אומרים שאפשר לקיים מצוות חינוך בדבר הפסול אפילו אם לא נראה כשר. וכמדומה שבאגרות משה (יו"ד ח"ג סי' נב אות ב) נקט בדעת המשנה ברורה שכן

העיקר להלכה, ושכן דעתו. והיכא שנראה כשר, ייתכן דכולי עלמא מודו שיכולים לצאת ידי חובת חינוך בזה (עי' בזה בספר חינוך ישראל). ובנידון דידן – אם נראה ככשר הרי ראוי לקיום מצות חינוך.

ובמקום צבע שני, שיש מן הראשונים המכשירים (תוספות מנחות מב:), וכן משמע מהרמב"ם הל' ציצית פ"ב ה"ג, וערכי תנאים ואמוראים לרבו של הרוקח ערך יוחנן בן דהבאי, ורבינו גרשם) – הגם שהם המיעוט כי רבים מהראשונים חולקים עליהם (הלא המה רש"י, פי' המיוחס להרשב"א, בפ"י הראב"ד והר"ש לספרא מצורע ה' פ"א הל' ט"ו, נמו"י, מהר"ז בינג"א, וכן נראה מהעיטור ש"א ח"א), הא על כל פנים ראויים המקילים לצירוף, וייתכן להתיר משום זה אפילו אם אינו נראה כמו התכלת הכשר (ברם באמת, כל צבע תכלת שיהיה מסתבר שהוא כשר למצות ציצית, ובספרי תולעת יעקב הארכתי בזה בעזה"ת).

אך הגם שנראה שזה נכון להלכה, אבל למעשה מסתבר שאין לעשות כן שמא יבוא לידי מכשול, ובספרנו הארכנו בעזה"ת בעניין אם יש להביא ראיה לחשש מכשול מהגמרא (מנחות מב:): "וטעמינן להו באודרא ושדינן ליה להווא ביעתא וקלינן ליה לאודרא...".

וביציאתי מסימן זה אסיים שלא הגעתי להוראה, וכל דברינו למען יגדיל תורה ויאדיר.